

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره هشتم، تابستان ۱۴۰۲: ۱۰۳-۷۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۷

نوع مقاله: پژوهشی

جایگاه دین‌داری در تغییرات امید اجتماعی شهروندان تهرانی

* رها طالبی اردکانی

** بیژن زارع

*** رضا صفری شالی

**** علیرضا کریمی

چکیده

امید در گفتمان سیاست‌گذاری کشور، هرچند به عنوان مسئله‌ای اجتماعی با ابعاد وسیع مطرح نشده، مسئله‌بخش گسترده‌ای از مردم و سیاست‌گذاران کشور بوده و هست. هدف از پژوهش حاضر، مطالعه جامعه‌شناختی از تفسیر امید اجتماعی در میان شهروندان شهر تهران است. در روش‌شناسی پژوهش حاضر از راهبرد نظریه‌زمینه‌ای بهره‌برده شده است. برای نیل به این هدف با پنجاه شهروند تهرانی، از روش نمونه‌گیری هدفمند و نظری استفاده شده است. فرایند انجام مصاحبه‌ها تا مرحله اشباع نظری ادامه یافت. تحلیل داده‌ها از طریق نظام کدگذاری باز، محوری و گزینشی صورت گرفت و در نهایت مقوله‌هسته استخراج شد. در فرایند کدگذاری باز، ۳۳ کد محوری، ۹ مقوله اصلی و ۱ مقوله هسته از نظام کدگذاری داده‌ها استخراج شد. نتایج این پژوهش روایتگر معنای چندبعدی دین‌داری در احیای امید است. به نظر می‌رسد که شهروندان تهرانی با امید به تکیه‌گاهی نامتناهی، تحمل سختی و مشقت‌ها را معنا دار کرده و برای دین‌داری در حوزه

* دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری فرهنگی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران rahatalebiardakani@gmail.com

** نویسنده مسئول: استاد گروه جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران zare@khu.ac.ir

*** دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران Reza_safaryshali@khu.ac.ir

**** دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران alireza.karimi@khu.ac.ir

احیای امید، عاملیتی چندبعدی و مثبت قائل هستند. همچنین دین از طریق ایجاد همبستگی و انسجام به نوعی وجه اجتماعی امید را تقویت کرده، در نهایت به صورت آشکار و پنهان به کاهش آسیب‌های اجتماعی کمک می‌کند.

واژه‌های کلیدی: امید اجتماعی، دین‌داری، عاملیت، گراند تئوری، شهر تهران.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

امید به عنوان یک عامل حفاظتی از جمله ویژگی‌های مثبت روانی است که ادراک فرد از نقاط قوت برای ایجاد اهداف روشن، ایجاد مسیرهای متعدد برای رسیدن به اهداف و غلبه بر موانع و تولید انرژی مورد نیاز برای پیگیری اهداف، با افزایش حس مثبت و در عین حال کاهش مشکلات منفی استفاده می‌شود. امید را به عنوان نوعی اعتماد به نفس و احساس تسلط شخصی در خدمت هدف‌یابی، برنامه‌ریزی و حل مسئله در نظر می‌گیرند (ر.ک: Marciano & et al, 2022). امید اجتماعی، یک جریان فکری و مفهومی آموختنی است که از طریق فرآیند اجتماعی شدن کسب و از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود؛ یک واژه کلیدی برای معناداری زندگی و حالتی روحی- روانی و برانگیزاننده انسان به کار و فعالیت است. امید یکی از بنیادی‌ترین و پیچیده‌ترین نیازهای انسانی است و این پیچیدگی زمانی بیشتر خواهد شد که در ارتباط با سایر متغیرها بررسی می‌شود.

یک تعریف استاندارد از امید عبارت است از «کسب توانایی کشف یا ایجاد مسیرهایی برای رسیدن به اهداف تعیین‌شده و ایجاد انگیزه در خود از طریق تفکر فعال برای استفاده از این مسیرها». بیشتر تعاریف امید به صورت ضمنی در برگزیده عنصری از انتظار هستند و افراد باید به چیزی باور داشته باشند که ممکن است، اما اجتناب‌ناپذیر نیست (ر.ک: Frumkin, 2022). امید، مفهومی است که عمیقاً در انواع سنت‌های دینی و فلسفی نهفته است (ر.ک: کلاتتری و دیگران، ۱۴۰۱؛ Long & et al, 2020: 2).

امید از منظر اجتماعی به عنوان امری اجتماعی و جامعه‌شناختی تلقی شده است. از این زاویه امید اجتماعی، معرفت و آگاهی نسبت به جایگاه فرد در جامعه و تصویر فرد از خود و ارتباط عامل انسانی با کلیت نظام اجتماعی است. بر این اساس امید اجتماعی بیش از آنکه یک درک احساسی از وضعیت موجود باشد، نوعی آگاهی و معرفت نسبت به جامعه و ارتباط متقابل فرد و نظم اجتماعی است. در واقع رویکرد جامعه‌شناختی، مقوله امید را در متن وسیع‌تر اجتماعی قرار می‌دهد. از این‌رو امید اجتماعی آن چیزی است که در معرفت و آگاهی جمعی کنشگران وجود دارد و همواره به صورت‌های اجتماعی برساخته می‌شود؛ برساختی که مطلقاً به امر اجتماعی ارجاع دارد تا سایر امور به تبع آن رشد کنند. به طور کلی امید اجتماعی یک پروژه واقع‌گرایانه است که به

به‌سازی و بهبودی شرایط اجتماعی، تنها با آنچه انسان در اختیار دارد، کمک می‌کند (کلانتری و دیگران، ۱۴۰۱: ۲۲۹).

در این میان به نظر می‌رسد که نقش دین‌داری و آموزه‌های دینی در ارتقای امید اجتماعی، نقشی مهم و حیاتی باشد. دین‌داری و به‌زیستی معنوی به صورت مستقیم بر مؤلفه‌های سلامت روانی و اجتماعی افراد و افزایش امید اجتماعی و فردی تأثیر می‌گذارد. در حقیقت کشف ماهیت امید به‌ویژه جنبه متعالی و بعد دین‌داری در آن، مسیرهای ممکن برای تقویت امید در ابعاد مختلف را فراهم می‌کند (Krafft & et al, 2018: 259). همچنین پژوهش‌های متعدد نشان‌دهنده این مهم است که دین‌داران و مؤمنان، بیشتر از افراد کم‌اعتقاد یا غیر مؤمن، امید فردی و اجتماعی را تجربه می‌کنند (yum Ngai & et al, 2023; Upenieks, 2023).

نتایج آخرین پیمایش ملی در سال ۱۳۹۷ درباره میزان امیدواری جوانان به بهبود وضعیت کشور نشان می‌دهد که بیش از نیمی از جوانان (۶۴/۱ درصد) اظهار داشته‌اند که وضعیت کل کشور روز به روز بدتر می‌شود. همچنین هر ساله گروه تحقیقاتی آینده‌بان (رسانه تخصصی آینده‌پژوهی ایران)، صد مسئله از مهم‌ترین مسائل ایران را در هفت گروه اقتصاد، محیط‌زیست، علم و فناوری، سیاسی، سلامت، فرهنگی و اجتماعی بر اساس دو شاخص اهمیت و عدم قطعیت نمره‌دهی کرده، در قالب پروژه آینده‌پژوهی با مشارکت خبرگان و متخصصان تعدادی از نهادهای علمی کشور دسته‌بندی و مشخص می‌کند. در سال ۱۳۹۷ در میان ده مسئله اول ایران، نگرانی درباره آینده و احساس بی‌آیندگی با امتیاز ۸۷/۳۲ در رتبه هفتم قرار گرفت (مشایخی و دیگران، ۱۴۰۱؛ گزارش آینده‌پژوهی ایران، ۱۳۹۷).

گزارش جهانی عواطف (کار مؤسساتی مانند گالوپ) بیانگر آن است که در میان ۱۴۲ کشور مطالعه‌شده، ایران جزء چند کشور عصبی دنیاست. همچنین گزارش جهانی نشاط سازمان ملل متحد بیانگر آن است که ایران در میان ۱۵۷ کشور مطالعه‌شده از نظر شاخص امید در سطحی «پایین‌تر از میانگین» قرار دارد و طی سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۵، رتبه ایران از نظر شاخص امید، کاهش چشمگیر و مداوم داشته است. فراتحلیل مجموعه تحقیقات تجربی محققان ایرانی نیز این نتایج را تأیید می‌کند.

برخی پیمایش‌های ملی (مانند پیمایش ملی سرمایه اجتماعی)، تأییدکننده این واقعیت است که امید و نشاط اجتماعی در ایران، پایین‌تر از حد متوسط قرار دارد (ر.ک: سازمان امور اجتماعی کشور، ۱۳۹۷) و از حیث مطالعاتی نیز به صورت جدی در دستورکار اندیشمندان علوم اجتماعی قرار نگرفته است. پایین بودن سطح امید اجتماعی می‌تواند خود مسئله‌ای اجتماعی باشد که مانند هر مسئله اجتماعی دیگر، عواقب، تبعات و پیامدهای خاص خود را به همراه داشته باشد. پیامدهایی که می‌تواند مسائل مختلفی همچون یأس فردی و عمومی، بی‌حرکی اجتماعی، انگیزش پایین، کاهش سطح اعتماد عمومی، انزوا و طرد اجتماعی، افزایش بزهکاری و انحرافات و... را در برگیرد.

امید، واژه‌ای است معنادار که سنجش آن از طریق پیمایش، کمی دشوار به نظر می‌رسد. بدین معنی که یا قابل سنجش نبوده یا دست‌کم معانی متغیر و البته جدید آن نیاز به پژوهش‌هایی با هدف کشف معانی جدید دارد. در هر حال مسئله امید اجتماعی امروز به یکی از ضرورت‌های سیاست‌گذاری ایران تبدیل شده است و هر نوع بازسازی رابطه دولت با جامعه در گرو تقویت این مؤلفه است. جامعه معاصر ایران آنطور که به نظر می‌رسد، بیش از هر زمان دیگری در لبه بحران ناامیدی قرار گرفته است. فرسایش امید اجتماعی در سالیان اخیر در کنار فرسایش سرمایه اجتماعی، کشور را از حیث انرژی (سوخت) لازم برای تحرک و جهش در مسیر توسعه، تهی و حرکت در جاده‌های بهبود و پیشرفت اجتماعی را با دشواری‌های فراوانی مواجه کرده است (ر.ک: مالمیر، ۱۴۰۰).

بنابراین با توجه به آمار موجود در زمینه سطح امید اجتماعی در ایران و نیز تبعات اجتماعی حاصل از فقدان امید اجتماعی، این ضرورت را ایجاد می‌نماید که پژوهش‌های جامعه‌شناختی هرچه بیشتری انجام شود که مسئله اصلی آنها، موضوع امید اجتماعی باشد. از این‌رو پژوهش حاضر با رویکردی کیفی به دنبال شناسایی و کشف وضعیت امید اجتماعی و نقش دین‌داری در ارتقای امید در میان شهروندان تهرانی است.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های اجتماعی در خصوص امید اجتماعی و نقش دین‌داری در احیا و تقویت امید در جامعه علمی کشور، بسیار محدود، پوزیتیویستی، با رویکرد توصیف یا مطالعات

اسنادی است و محدود پژوهش‌هایی با هدف کشف معنای امید قلم خورده است. با وجود این پیشینه‌های خارجی با دقت و ابعاد بیشتری به نقش دین در امیدواری اجتماعی پرداخته‌اند که در ادامه به مهم‌ترین مطالعات صورت‌گرفته، متناسب با سؤالات پژوهش اشاره شده است.

اوپنیکس^۱ (۲۰۲۳) در پژوهش خود در جست‌وجوی نقش اعتقادات مذهبی برای ایجاد امید پایدار بود. این مطالعه با تکیه بر داده‌های طولی از نظرسنجی دین، پیری و سلامت سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۰۴ انجام شده است. نتایج حاصل از مدل‌های متغیر وابسته پژوهش نشان داد که اعتقادات مذهبی و دین‌داری بالا، به صورت روزافزون و پایدار در طول زمان منجر به امید اجتماعی بالا می‌گردد.

مو^۲ و همکاران (۲۰۲۳) در پژوهشی با هدف بررسی نقش اعتقادات مذهبی در امید پایدار به این نتیجه رسیدند که مؤمنان و افرادی که اعتقادات دینی و باورهای مذهبی دارند، به مراتب امید بالاتری در همه ابعاد به‌ویژه امید اجتماعی دارند.

کشووفی^۳ (۲۰۲۲) در پروژه‌ای دانشگاهی به بررسی «زمینه‌های پیش‌بینی‌کننده امید و ناامیدی در دانش‌آموزان کانادایی پس از دوران دبیرستان» پرداخته است. این پژوهش به صورت تحلیل محتوای دو مطالعه تکمیلی که عوامل مرتبط با ناامیدی در واحدهای دانشگاهی کانادا را بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داد که زنان نسبت به مردان، کمتر احساس ناامیدی پیدا می‌کنند. میان ناامیدی و سن یا تعداد سال‌های تحصیل، رابطه‌ای معنادار مشاهده نشد. دانشجویانی که از نظر سلامت عمومی در وضعیت بهتری قرار دارند، یا به یک جامعه احساس تعلق (احساس تعلق به محل سکونت یا اجتماعی خارج از دانشگاه می‌تواند این نقش را برعهده داشته باشد) می‌کنند، احساس ناامیدی کمتری دارند. استرس‌هایی که در دوران تحصیل یا بحران‌های مالی و روابط اجتماعی بر افراد وارد می‌شود، با میزان احتمال بالاتری با ناامیدی مرتبط هستند. دانشجویانی که در خوابگاه‌های دانشجویی یا سایر اقامتگاه‌ها عمومی ساکن هستند، نسبت به دانشجویانی که با خانواده یا سرپرست خود زندگی می‌کنند، با احتمال کمتری به احساس ناامیدی

1. Upenieks

2. Mo

3. Keshoofy

مبتلا می‌شوند. دانشجویانی که خود را امیدوارتر می‌دانستند و اهداف معقول‌تری را برای خود متصور بودند و در مقابل شرایط غیر منتظره، انعطاف‌پذیری بالایی داشتند، در یافتن راه‌ها و مسیرهای جایگزین برای دستیابی به اهداف خود، عملکرد بهتری از خود نشان می‌دهند. در شرایطی که این گروه از دانشجویان به صورت کامل در رسیدن به اهداف خود با شکست مواجه شوند، سعی می‌کنند تلاش‌های خود را برای رسیدن به اهداف دیگری متمرکز نموده، از راکد بودن پرهیز می‌کردند.

سینگ (۲۰۲۲) پژوهش «به‌زیستی روانی جوانان با تأکید بر نقش شکرگزاری و امید» را با هدف تعیین نقش ویژگی‌های مثبت شخصیتی همچون قدردانی و امید در ارتقای به‌زیستی روان‌شناختی جوانان انجام داده است. جامعه نمونه‌ای پژوهش شامل ۲۰۰ جوان دانشگاهی (۱۰۰ مرد و ۱۰۰ زن) ۱۸ تا ۲۴ ساله است. برای کسب داده‌های مورد نیاز از پرسشنامه قدردانی و امید پیترسون و سلیگمن^۱ (۲۰۰۴) و پرسشنامه به‌زیستی روان‌شناختی کارول ریف^۲ (۱۹۸۹) بهره برده است. یافته‌ها نشان‌دهنده وجود همبستگی مثبت و معنادار میان ویژگی‌های قدردانی و امید با به‌زیستی روان‌شناختی جوانان است. همچنین تحلیل رگرسیون، نقش مثبت و معنادار قدردانی و امید را در پیش‌بینی به‌زیستی روان‌شناختی جوانان نشان می‌دهد.

دوونالد و همکاران (۲۰۲۲) به بررسی تأثیر بحران‌های اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی‌ای که کشور لبنان با آن مواجه است، بر زندگی جوانان مهاجر به این کشور پرداخته‌اند که خروجی این بررسی‌ها، مقاله‌ای با عنوان «ما به هیچ چیزی امید نداریم: بررسی چالش‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی به وقوع پیوسته و پیامد آن برای جوانان لبنانی» است. این پژوهش با بهره‌گیری از روش تحقیق کیفی و تشکیل گروه‌های کانونی متمرکز با نمونه‌ای به حجم ۸۶ جوان ۲۰-۲۵ ساله (۴۳ مرد و ۴۳ زن) انجام شده است. نتایج نشان داد که چالش‌های اقتصادی همراه با محیط‌های ناامن زندگی، به شدت فرصت‌های جوانان را در حوزه‌های آموزش، سلامت و تحرک اجتماعی-اقتصادی محدود می‌کند که در نتیجه آن، رفاه روانی-اجتماعی جوانان را تنزل می‌بخشد. این شرایط با بروز بحران‌های آب و هوایی به عنوان تهدیدی روزافزون، تشدید

شده و احتمالاً منجر به حاد شدن چالش‌های مورد بررسی در این مقاله خواهد شد. جوانان پناهنده به‌ویژه جوانان سوری، به دلیل محروم بودن از زیرساخت‌های بهداشتی-رفاهی در اردوگاه‌های مهاجران با چالش‌های خاصی تری مواجه هستند که امید آنان را به بهبود شرایط زندگی در آینده به شدت کاهش داده است (دوونالد و همکاران، ۲۰۲۲ به نقل از طالبی ۱۴۰۳).

مختار و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی به دنبال «بررسی عوامل، زمینه‌ها و پیامدهای دوگانه امید و یأس اجتماعی در دولت دوازدهم» بودند. روش پژوهش کیفی از نوع نظریه مبنایی بوده است. نتایج نشان می‌دهد که مقوله‌های محوری امید اجتماعی در ایران شامل «امکان پویایی و تحول، پیش‌بینی فرصت‌های مناسب در آینده، تصور آینده بهتر، مطمئن‌تر و پاسخ مثبت به آینده روشن» است. مقوله‌های محوری یأس اجتماعی در ایران شامل «نارضایتی اجتماعی، زیست اجتماعی پرتنش و بیگانگی اجتماعی» به دست آمد. شرایط علی امیدواری اجتماعی شامل «پویایی و پیشرفت، بازتولید انگیزه، احساس کارآمدی و کنترل بر محیط»، عوامل علی یأس اجتماعی شامل «احساس خطر و جامعه خطرپذیر، رسانه و محتوای سراسر ناامیدکننده، ارزیابی منفی آینده و فرسودگی» است. شرایط زمینه‌ای امیدواری اجتماعی، «امید سازگاری در آینده روشن، پویایی و نشاط اجتماعی و تحقق نیازهای اساسی» و شرایط مداخله‌گر یأس اجتماعی شامل «نداشتن افق روشن برای فردا، تحلیل رفتن مشروعیت سیستمی و اختلال در کارکردهای حیاتی جامعه» است. پیامدهای امید اجتماعی، «سلامت اجتماعی، پایداری اجتماعی و سرزندگی» است و پیامدهای یأس اجتماعی به ترتیب «آینده‌هراسی، بازتولید مسائل حاد اجتماعی، تقابل نیاز و محرومیت، رواج رویکرد جمع‌گریزی، تقابل نیاز و محرومیت و جمع‌گریزی» به دست آمد.

کلانتری و همکاران (۱۴۰۱)، پژوهشی با عنوان «الگوی داده‌بنیاد بر ساخت امید اجتماعی در رسانه ملی» انجام داده‌اند. روش‌شناسی حاکم بر این پژوهش کیفی و رویکرد آن، نظریه زمینه‌ای بوده است. نتایج به دست آمده نشان‌دهنده آن است که «امید اجتماعی رسانه‌محور» به عنوان پدیده مرکزی پژوهش به دنبال مجموعه‌ای از شرایط

علّی، از جمله عملکردهای تخصصی در رسانه، توسعه کیفی برنامه‌ها، بازتعریف شادی در رسانه، بسط آگاهی اجتماعی، ارائه درک مشترک از اهداف و حمایت از خانواده‌ها به همراه مجموعه‌ای از شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر برساخته می‌شود. امید اجتماعی برساخته‌شده، حامل استراتژی‌هایی چون اقدامات ترمیمی از سوی رسانه ملی بوده و به دنبال خود پیامدهایی نظیر توسعه و اعتمادآفرینی و رشد و توسعه فردی را به همراه دارد. مدل پارادایمی و خط داستانی، درک بهتری از نتایج فوق به دست می‌دهند.

مکوندی و بهزادی (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای، «بازآفرینی اجتماعی با بهره‌گیری از الگوی حکمرانی جامع» را با این اعتقاد که امید اجتماعی، یکی از اصلی‌ترین معیارهای تحقق حقوق شهروندی است بررسی کرده‌اند. جامعه آماری، مقالاتی در بازه زمانی بین سال‌های ۱۹۹۷ تا ۲۰۱۷ است که در حوزه امید اجتماعی و حکمرانی جامع نگارش یافته‌اند. در این میان، بیست مقاله که تعدادی به امید اجتماعی و تعداد اندکی به دلیل نو و تازه بودن پارادایم حکمرانی جامع به آنان پرداخته بودند، انتخاب شد. نکته اساسی آن است که چهار مؤلفه اصلی به عنوان الگوی حکمرانی جامع، شامل فرصت، خالقیت و واکنش‌پذیری انطباقی، عملکرد سیستمی و منسجم، پویایی مستمر در بازآفرینی چهار مؤلفه اصلی امید اجتماعی، شامل همبستگی اجتماعی، تاب‌آوری اجتماعی، مسئولیت‌پذیری و تلاشگری، هدفمندی و برنامه‌ریزی نقش داشته‌اند.

نتایج پژوهش عبداللهی (۱۳۹۹) با عنوان «عوامل جمعیتی و اقتصادی- اجتماعی مؤثر بر امید به آینده در شهر تهران» نشان داد که امید به آینده پاسخگویان با افزایش سن و تعداد فرزندان آنها و همچنین با افزایش احساس ناامنی اقتصادی- اجتماعی و احساس ناامنی روانی کاهش می‌یابد. از طرفی با افزایش اعتماد سازمانی، تعداد سال‌های تحصیل و اعتماد عمومی پاسخگویان، امید به آینده افزایش می‌یابد. این نتایج بیانگر آن است که بستر اقتصادی- اجتماعی و روانی مناسبی برای تحقق انتظارات پاسخگویان، به‌ویژه برای افراد تحصیل‌کرده و دارای فرزند وجود ندارد. از این‌رو امید به آینده آنها کاهش یافته است. بنابراین جامعه‌ای که امنیت اقتصادی- اجتماعی و امنیت روانی لازم را نداشته باشد، باید در کیفیت و پایداری پدیده‌های جمعیتی آن تردید نمود و برآیند کلی این شرایط می‌تواند منحرف شدن رفتارهای جمعیتی از حالت متعادل و به دنبال آن پروبلماتیک شدن سطح کمی و کیفی متابولیسم جمعیتی باشد.

مردانی فر و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی درباره «سرمایه اجتماعی و امید به آینده در میان دانشجویان (مطالعه دانشگاه‌های شهر بندرعباس)» مطالعه کرده‌اند. پژوهش آنها با روش توصیفی-پیمایشی صورت گرفته و داده‌ها با استفاده از پرسشنامه محقق‌ساخته جمع‌آوری شده است. جامعه آماری تحقیق را کلیه دانشجویان مقاطع تحصیلی کارشناسی، کارشناسی‌ارشد و دکترای دانشگاه‌های آزاد و پیام‌نور شهر بندرعباس تشکیل دادند که ۳۸۰ نفر از آنها با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب و مطالعه شد. نتایج تحقیق نشان داد که میان سرمایه اجتماعی (اعتماد اجتماعی، هنجار اجتماعی و مشارکت اجتماعی) با امید به آینده، رابطه معنادار وجود دارد.

امیرپناهی و همکاران (۱۳۹۷) در تحقیق خود با عنوان «سنجش وضعیت امید اجتماعی در ایران» به ترسیم میزان امید اجتماعی کشور در ابعاد مختلف اقتصادی، سیاسی و اجتماعی پرداخته و بر مبنای این شاخصه‌ها به طراحی سنجه‌های ترکیبی برای امید اجتماعی پرداخته‌اند. نتایج این مطالعه نشان داد که میان ارزیابی افراد از زمان حال با ارزیابی از گذشته و آینده، رابطه معناداری وجود دارد. همچنین با احتساب شاخص ترکیبی امید اجتماعی مشخص شد که در مجموع میانگین امید اجتماعی در بین ایرانیان برای ده سال آینده، منفی و رو به کاهش است.

امیرخان‌نژاد و صباغ (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی رابطه میان بیگانگی اجتماعی، فقر اقتصادی و اعتقادات دینی با امید به آینده دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی مرنده» به این نتایج رسیده‌اند که ارتباط منفی میان بیگانگی اجتماعی و فقر اقتصادی با میزان امید به آینده مشاهده شده است. درباره اعتقادات دینی، ارتباط مستقیم و معنی‌داری بین دو متغیر مشاهده شده است.

افشانی و جعفری (۱۳۹۵) نیز در پژوهشی به «بررسی رابطه دین‌داری و امید به آینده در بین دانشجویان دانشگاه یزد» پرداخته‌اند. یافته‌ها بیانگر آن است که میان دین‌داری و امید به آینده دانشجویان، رابطه مثبت و معناداری وجود دارد؛ به طوری که دانشجویان با سطح دین‌داری بالاتر، میزان امید بالاتری نسبت به آینده و روندهای اجتماعی را گزارش کرده‌اند.

با رویکرد نقادانه داشتن به پژوهش‌های مرور شده می‌بایستی به اهمیت مسئله امید

اجتماعی در ادبیات پژوهشی در سطحی جهانی دست یافت. پیشینه‌های پژوهش به‌ویژه در داخل کشور، تکثر قابل قبولی نداشته، به نظر می‌رسد تکثر تحلیل و روشی را دنبال نمی‌کنند. با توجه به سیال بودن شاخص‌های تعیین‌کننده امید اجتماعی، بیش از هر چیز نیاز به بررسی مفاهیم جدید در حوزه تقویت امید اجتماعی بود.

چارچوب مفهومی

در این بخش با پرداختن به چارچوب مفهومی و مفاهیم حساس در ارتباط با موضوع تحقیق و دیدگاه‌های موجود، بخشی از مفاهیم پیونددهنده تحلیل با زمینه پژوهش مرور شده است. به دلیل ماهیت کیفی تحقیق، نظریه و نظم‌دهی مفهومی تابع آن پس از جمع‌آوری داده‌ها و انجام بخش اکتشافی از دل کار بیرون می‌آید. در واقع هدف استفاده از مفاهیم در این پژوهش ابتدا صرفاً به عنوان راهنمایی برای مفهوم‌سازی و حساسیت نظری است و به دنبال تکیه بر نظریه به منظور جمع‌آوری اطلاعات از پیش مشخص شده نیست.

امید اجتماعی

اسنایدر^۱ بیان می‌کند که امید به معنی ظرفیت ادراک شده برای ایجاد مسیرهایی به سوی هدف‌های مطلوب و انگیزه ادراک شده برای حرکت در این مسیرهاست. پس امید یعنی انتظار مثبت برای دستیابی به اهداف مورد نظر که این انتظار مثبت، دو مؤلفه یعنی تفکر عامل و تفکر گذرگاه دارد. تفکر عامل یعنی افکاری که اشخاص درباره توانمندی‌ها و قابلیت‌های خود برای عبور از مسیرهای برگزیده‌شان تعریف کرده‌اند. تفکر گذرگاه نیز به معنی ظرفیت‌های فرد برای تولید مسیرهایی است که با آنها به اهداف مطلوب خویش دست می‌یابد. بر اساس تعریف اسنایدر، امید یک ویژگی شناختی است^۲ (مشایخی و دیگران، ۱۴۰۱: ۲۲۷؛ ۵: Krafft & et al, 2018). ریچارد رورتی، مفهوم امید اجتماعی را برای اولین بار ابداع کرد و آن را وضعیتی غیر قطعی از بودن با قدرت تأثیرگذاری بر اقدامات فرد و در نتیجه ظرفیت تغییر مسیر در نظر گرفت^۳ (Bryant & Ellard, 2015: 495).

1. Snyder

2. Krafft et al

3. Bryant and Ellard

از دین، تعاریف متعددی صورت گرفته است. امروزه با رشد و فناوری علوم دین‌پژوهی و افزایش متخصصان صاحب‌نظر در این حوزه، تعداد این تعاریف به صدها مورد می‌رسد (شجاعی زند، ۱۳۹۱: ۲۱۰؛ قادری و اورعی، ۱۴۰۰: ۷۹). از هگل^۱ و مارکس^۲ و دورکیم^۳ تا کولی^۴ و گیرتز^۵ و برگر^۶، هر کدام دین را از منظر خود تعریف کرده‌اند. از این‌رو میان متخصصان علوم اجتماعی درباره تعریف دین، اجماعی وجود ندارد و برای بنا نهادن مطالعه بر بنیانی نظری، ناگزیر باید یکی از این تعاریف را برگزید که از نظر صاحب‌نظران، خلأهای معرفتی کمتری دارد. به نظر می‌رسد که یکی از این تعاریف که در پژوهش‌های داخلی نیز مورد اقبال قرار گرفته است، تعریف چارلز گلاک^۷ و رادنی استارک^۸، دو جامعه‌شناس آمریکایی است (قادری و اورعی، ۱۴۰۰: ۷۹؛ تاج‌بخش و دیگران، ۱۴۰۱).

گلاک و استارک، دین را نوعی جهت‌گیری ارزشی می‌دانستند که نظامی از عقاید، نمادها، ارزش‌ها و اعمال را نهادینه می‌سازد تا به گروهی از انسان‌ها برای پاسخگویی به سؤالاتشان درباره معنای غایی کمک کند (گلاک و استارک، ۱۹۶۵: ۱۷ به نقل از سراج‌زاده، ۱۳۸۴). بعد اعتقادی یا ایدئولوژیکی، باورهایی را در برمی‌گیرد که انتظار می‌رود پیروان آن دین به آن معتقد باشند. بعد مناسکی، اعمال دینی مشخصی را که انتظار می‌رود پیروان هر دین آنها را به‌جا آورند، در برمی‌گیرد. گلاک و استارک بر این نکته تأکید ورزیدند که لازم است در عملیاتی کردن این بعد علاوه بر مشارکت در فعالیت‌های مناسکی، تفاوت‌های مربوط به ماهیت عمل و معنای آن عمل نزد فاعل آنان نیز بررسی شود. بعد تجربی در تجربه‌های دینی، تصورات و احساسات مربوط به برقراری رابطه با وجودی همچون خدا که واقعیت غایی بااقتدار متعالی پنداشته می‌شود، ظاهر می‌شود (ر.ک: سراج‌زاده، ۱۳۸۴).

تجربه دینی را اولین‌بار شلایر ماخر با تأکید بر جنبه احساس دینی و اعتقاد به این مطرح کرد که دیانت، نه علم است و نه اخلاق، بلکه عنصری است در تجربه دینی. پس

-
1. Georg Wilhelm Friedrich Hegel
  2. Karl Heinrich Marx
  3. David Émile Durkheim
  4. Charles Horton Cooley
  5. Clifford James Geertz
  6. Peter Ludwig Berger
  7. Charles Young Glock
  8. Rodney William Stark

از او، رودلف اتو و ویلیام جیمز، آن را تکامل بخشیدند و چنین تعریف کردند: تجربه‌ای از خدا با موجودات فوق طبیعی، با پدیده‌های روحانی، با تجربه پاره‌ای از حوادث است که خداوند در آن دخالت بی‌واسطه دارد (مایلز، ۱۳۸۴: ۸).

یکی از کاربردهای دین‌داری و احیای امید را می‌توان در دوران کووید-۱۹ مشاهده کرد. در این میان یکی از تحلیل‌های دنیای پسا کرونا، تقویت ابعاد دینی و بنیة اعتقادی در میان مردم است. در این نوع از تحلیل با ارائه شواهد بسیاری از جوامع مختلف، چنین بیان شده است: کرونا، دست زمینی‌ترین آدم‌ها را نیز رو به آسمان کرد و نیایش را روی میز درمان گذاشت و نشان داد که دین هنوز هم آخرین پناه انسان، حتی در روزگار مدرن است. کرونا، ویروس دین‌داری را از تجربه‌های حاشیه‌ای به تجربه‌های معمول روزانه تبدیل کرد. این بیماری به جامعه مدرن نشان داد که بسیاری از دین‌پژوهان درباره میزان سکولار شدن و نیز برگشت‌ناپذیری دین به جهان انسان‌ها دچار زیاده‌روی شده‌اند و دنیای جدید به اندازه جهان سنت، به تجربه‌های دینی نیاز دارد. هرچند این دین‌داری ممکن است به معنای پیروی از نهاد دین و پذیرش وجه تاریخی دین نباشد (ر.ک: تاج‌بخش و دیگران، ۱۴۰۱).

دیدگاه یونگ^۱ با طرح کارکرد مذهب به عنوان پایگاه حمایت‌گر در مقابل محرومیت‌های زندگی با تأکید بر نقش آن به عنوان عاملی در حل مشکل و اساساً اعتقاد وی به نقش باورها در تعدیل موقعیت‌های دشوار زندگی، نشان‌دهنده نقش مذهب در تأمین سلامت روانی افراد بوده است. در این صورت بر اساس این نظر می‌توان با تکیه بر ایمان، به امنیت لازم در زندگی رسید که از پیامدهای آن می‌توان به قول برگین^۲، بر تدارک دیده شدن راه و روش زندگی بهتر، برای افراد و مواردی از این‌دست اشاره داشت (عباس‌زاده و دیگران، ۱۳۹۵: ۵۰).

در قرآن کریم، ۲۸ آیه وجود دارد که در آن ریشه «رجو» به معنای امید در مشتقات و معانی متعدد به کار رفته است. آنچه از ترجمه‌های متعدد و تفاسیر برمی‌آید، این است که در اکثر این آیات از «رجاء»، مفهوم امید و امیدواری حاصل می‌شود. امید در منابع دینی بیشتر در گستره رحمت خداست. در اهمیت امیدواری، همین بس که خداوند در

1. Yung
2. Bergin

قرآن کریم، ناامیدی از رحمت خود را ویژگی مبعوض‌ترین مردم یعنی کافران^(۱)، گمراهان^(۲)، منافقان^(۳) و جاهلان^(۴) دانسته است. نه تنها در اسلام که در مسیحیت هم امید به همراه عشق و ایمان را، عصاره‌ای برای داشتن زندگی خوب دانسته‌اند. درد و رنج اغلب در زمان حال به امید اینکه در آینده اوضاع بهتر خواهد شد، تحمل می‌شود. بنابراین تمام کوشش‌هایمان ارزشمند هستند. امید موجب ایجاد توانایی در تأثیر نپذیرفتن از مشکلات زمان حال می‌شود. همچنین باعث گشودگی نسبت به فرصت‌های جدید می‌گردد (ر.ک: اسنایدر، ۲۰۰۰؛ مومنی و دیگران، ۱۳۹۴).

روش پژوهش

هدف این مطالعه، واکاوی و بازنمایی نقش دین‌داری در احیا و بسط امید اجتماعی در میان شهروندان شهر تهران است. به همین دلیل، پارادایم تفسیری برای انجام این پژوهش، انتخاب و از روش نظریه‌زمینه‌ای استفاده شد. مشارکت‌کنندگان این پژوهش، شهروندان تهرانی - ساکن شهر تهران - بودند. برای جمع‌آوری داده‌ها، پنجاه نفر از شهروندان شهر تهران (خبرگان، اساتید دانشگاه، بازاریان، جوانان، زنان، دانش‌آموزان و دانشجویان)، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته انجام شد و پژوهش از جهت داده‌ها به اشباع نظری رسید. برای انتخاب مشارکت‌کنندگان از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد. از میان استراتژی‌های مختلف نمونه‌گیری هدفمند، دو نمونه‌گیری گلوله برفی (زنجیره‌ای) و حداکثر تغییرات به کار گرفته شدند. بر اساس رویکرد حداکثر تنوع و رعایت توازن در انتخاب هدفمند مصاحبه‌شوندگان سعی شده تا از میان زنان و مردان، تحصیلات متنوع، طبقات سنی و اجتماعی مختلف، مشارکت‌کننده انتخاب شود. تحلیل داده‌ها با نظام کدگذاری نظری انجام شد. در این نوع کدگذاری که خاص روش نظریه‌زمینه‌ای است، سه مرحله طی شد: کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی.

جدول ۱- بافت جمعیتی مشارکت‌کنندگان تحقیق

ردیف	نام مستعار	سن	وضعیت تأهل	تحصیلات	اشتغال
۱	فرهاد	۵۱	متاهل	کارشناسی‌ارشد مدیریت	مدرس دانشگاه و پژوهشگر
۲	شهاب	۲۹	متاهل	کارشناسی‌ارشد جامعه‌شناسی	کارمند
۳	رحمان	۵۵	متاهل	کارشناسی‌ارشد جامعه‌شناسی	مدیر اداری
۴	سمانه	۴۱	متاهل	کارشناسی‌ارشد مدیریت فرهنگی	مدرس دانشگاه، پژوهشگر
۵	مسعود	۵۷	متاهل	کارشناسی‌ارشد معماری	معاون اداری و مدرس دانشگاه
۶	علی	۴۳	مجرد	کارشناسی هنر	متخصص سینمایی و هنرمند
۷	محراب	۵۷	متاهل	کارشناسی‌ارشد جامعه‌شناسی	معلم بازنشسته
۸	فاطمه	۴۵	متاهل	کارشناسی‌ارشد بهداشت خانواده	کارشناس بهداشت خانواده
۹	مسعود	۳۶	مجرد	کارشناسی‌ارشد آموزش	مدیر آموزش
۱۰	علی	۵۱	متاهل	کارشناسی‌ارشد علوم سیاسی	کارشناس اداری، مدرس و پژوهشگر
۱۱	رسول	۴۸	متاهل	کارشناسی علوم تربیتی	معلم
۱۲	خشایار	۵۴	متاهل	کارشناسی‌ارشد روان‌شناسی	مشاور
۱۳	زهرا	۴۰	متاهل	دکتری تربیت بدنی	هیئت علمی دانشگاه
۱۴	امیر	۴۸	متاهل	کارشناسی‌ارشد مددکاری	کارشناس اداری، پژوهشگر

آرایشگر	دیپلم	مطلقه	۳۲	هانیه	۱۵
معلم	کارشناسی ارشد تربیت بدنی	متاهل	۴۹	سمانه	۱۶
مدیر سازمانی	کارشناسی ارشد علوم اجتماعی	متاهل	۴۸	محمد رضا	۱۷
هیئت علمی دانشگاه	دکتری علوم سیاسی	متاهل	۵۸	حسین	۱۸
بیکار	دانشجو	مجرد	۱۸	ساناز	۱۹
بازاری (فروشنده)	دیپلم	مجرد	۲۱	سحر	۲۰
کارمند اداره بهداشت سلامت تهران	کارشناس بهداشت	مجرد	۲۵	نگار	۲۱
صافکاری ماشین	زیر دیپلم	مجرد	۳۵	ساسان	۲۲
خبرنگار و پژوهشگر	کارشناسی ارشد ارتباطات	مجرد	۴۸	مزگان	۲۳
فروشنده لباس	دیپلم	مجرد	۲۰	صادق	۲۴
کارشناس اداری	کارشناسی ارشد مدیریت	مجرد	۳۶	علی رضا	۲۵
مدرس کسب و کار و مدرس دانشگاه	کارشناسی کارآفرینی	متاهل	۳۸	محمد	۲۶
معلم	کارشناسی ارشد علوم تربیتی	متاهل	۴۷	مهرداد	۲۷
مدیرعامل مؤسسه	کارشناسی ارشد حقوق	مطلقه	۴۲	رضا	۲۸
هیئت علمی دانشگاه و پژوهشگر	دکتری جامعه‌شناسی	متاهل	۴۹	آرمان	۲۹
مدیر مؤسسه فرهنگی	کارشناسی ارشد علوم اجتماعی	مجرد	۳۷	جواد	۳۰
کارشناس اداری و پژوهشگر	کارشناسی آموزش	مجرد	۴۷	مریم	۳۱
معلم بازنشسته و پژوهشگر	کارشناسی مطالعات خانواده	متاهل	۵۸	غدیر	۳۲
پژوهشگر، مدرس	کارشناسی روان‌شناسی	متاهل	۳۹	الهام	۳۳

دانشگاه					
پژوهشگر	کارشناسی ارشد علوم اجتماعی	متاهل	۳۶	مینا	۳۴
رییس خیریه، پژوهشگر	کارشناسی ارشد مدیریت	متاهل	۷۰	کریم	۳۵
مدیر روابط عمومی، مدرس دانشگاه	کارشناسی ارشد ارتباطات	متاهل	۴۵	رضا	۳۶
کارشناس رسانه‌های دیجیتال	کارشناسی ارشد رسانه	متاهل	۴۲	محمد	۳۷
بازاری	دیپلم	مطلقه	۵۳	حمید	۳۸
معلم، پژوهشگر و مدرس دانشگاه	کارشناسی ارشد علوم تربیتی	متاهل	۵۵	کتایون	۳۹
میکاپ آرتیست	کارشناسی	متاهل	۴۰	محسن	۴۰
دستیار دندان پزشک	کارشناسی زبان انگلیسی	مطلقه	۲۹	عاطفه	۴۱
مدیر خیریه	کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی	متاهل	۵۷	پرویز	۴۲
کارشناس اداری	کارشناسی ارشد روان‌شناسی	متاهل	۴۷	نسرین	۴۳
کارشناس اداری، مدرس	کارشناسی ارشد حقوق	مجرد	۳۶	احمدرضا	۴۴
کارشناس شهرداری، پژوهشگر	کارشناسی ارشد حقوق	مجرد	۴۲	لیلا	۴۵
مدیر سازمانی، پژوهشگر	دکتری مدیریت فرهنگی	متاهل	۴۷	پارسا	۴۶
استاد دانشگاه و مدرس	دکتری مطالعات زنان	متاهل	۴۰	زینب	۴۷
بدون درآمد	بیکار	متاهل	۴۰	مرتضی	۴۸
هیئت‌علمی دانشگاه	دکتری روان‌شناسی	متاهل	۵۶	فیض‌الله	۴۹
مشاور توسعه کسب‌وکار و پژوهشگر	کارشناسی ارشد کارآفرینی	متاهل	۴۳	ایمان	۵۰

برای تأمین کیفیت تحقیق به ویژه اعتمادپذیری یافته‌ها، ارتباط نزدیک و توأم با اعتماد با مشارکت‌کنندگان ایجاد شده، در طول گردآوری داده، این ارتباط حفظ گردید. کنترل توسط اعضای تیم تحقیق در سرتاسر فرایند گردآوری داده‌ها برای ارزیابی درستی مشاهدات و تفاسیر پژوهشگر به کار گرفته شد. مفاهیم برساخته و نتایج پژوهش به طور مرتب در فرایند کار و پس از اتمام تحلیل داده‌ها با مشارکت‌کنندگان در میان گذاشته شد. بسیاری از مصاحبه‌ها (با رضایت کامل مشارکت‌کنندگان) ضبط شد و بخش دیگر با توجه به نظر مشارکت‌کنندگان مبنی بر رضایت نداشتن از ضبط صدا، به صورت هم‌زمان در جریان مصاحبه نوشته شده است. برای حفظ ملاحظات اخلاقی پیش از شروع مصاحبه، رضایت مشارکت‌کنندگان جلب شد. همچنین پژوهشگر با رضایت کامل و با اجازه هر فرد مشارکت‌کننده در پژوهش، به ضبط، یادداشت و استفاده از داده‌ها اقدام کرد و به افراد اطمینان داده شد که اطلاعات به طور محرمانه محافظت خواهد شد. از جمله این اقدامات که برای جلوگیری از فاش شدن هویت واقعی مشارکت‌کنندگان به کار گرفته شد، استفاده از اسامی مستعار در ثبت اطلاعات آنان بود.

یافته‌های پژوهش

داده‌ها با استفاده از روش کدگذاری نظری تحلیل شد. در مرحله کدگذاری باز، ۱۰۵ کد اولیه، ۳۳ مقوله محوری و ۹ مقوله‌گزینشی استخراج شد. در مرحله کدگذاری محوری، روابط بین این مفاهیم، بررسی و مفاهیم تلفیق‌پذیر در یکدیگر ادغام شد و مقوله‌های محوری را تشکیل دادند. در نهایت در مرحله کدگذاری گزینشی، مقوله‌نهایی و هسته شکل گرفت. کدها و مقوله‌های آمده در جدول (۲)، نمایی از شرایط علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، پدیده، استراتژی‌ها و پیامدهای نقش دین‌داری در امید اجتماعی را نشان می‌دهد. مقوله هسته حاصل از بررسی، «عاملیت دین‌داری در احیا و بسط امید اجتماعی» است. در ادامه، داده‌ها مبتنی بر اظهارات مشارکت‌کنندگان و دریافت تحلیل پژوهشگران در چارچوب ابعاد مدل پارادایمی و به صورت شرایط علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، استراتژی‌ها و پیامدها صورت‌بندی شده‌اند.

جدول ۲- کدها و مقوله‌های استخراج‌شده از داده‌ها

ابعاد مدل پارادایمی	کدهای اولیه	مقوله‌های محوری	گزینشی
شرایط علی	<p>زودگذر بودن سختی‌ها، فانی بودن دنیا و باقی بودن آخرت، اعتقاد به معاد و اتمام مشقت‌ها، اعتقاد به جبران شدن سختی‌های دنیا در آخرت، اعتقاد به پاداش اخروی، امید داشتن به جبران زندگی دنیایی در آخرت، اعتقاد و باور قلبی به زندگی خوب پس از مرگ</p>	<p>امید به معاد، امیدواری با چاشنی پاداش اخروی، امید به جبران سختی‌ها</p>	<p>امید به آخرت و دریافت پاداش الهی</p>
	<p>معنادار شدن زندگی، معنابخشی به دنیا، مقدس شمردن وجود آدمی و معنی کردن زندگی دنیایی، دوری از پوچ‌گرایی، معنادار دانستن آفرینش آدمی، اعتقاد به حقانیت الهی و معنی‌دار بودن جهان، اعتقاد به رشد انسان و دستیابی به معنای حقیقی انسان در مسیر زندگی دنیایی و آزمون‌های دنیایی، ضرورت خودشناسی برای درک معنای آفرینش و ذات پروردگار</p>	<p>بالرزش و مقدس شمردن وجود آدمی، معنا کردن زندگی بر اساس جهان‌بینی دینی</p>	<p>جهان‌بینی دینی و معنابخشی زندگی</p>
شرایط زمینه‌ای	<p>پرستش خداوند، نیایش و دعا، احساس حمایت همه‌جانبه از جانب خداوند، احساس حمایت از جانب قدرت پروردگار، شکرگذاری، زمینه به دست آوردن امید، عشق به پروردگار، اعتقاد به یگانگی و کسب امید، اعتقاد به یاری جستن از پروردگار به عنوان منبع حقیقی یاری و حمایت انسان، اعتقاد به پروردگار به عنوان تنها روزی‌رسان و منبع همه قدرت‌های جهان، شکرگزاری و گسترش نیروی مثبت خیر در جامعه، احساس تعلق و یکی شدن با همه جهان</p>	<p>افزایش امید با دعا و نیایش، تقویت امید با احساس حمایت و رحمانیت پروردگار، احساس یگانگی با کل آفرینش، تعلق و نزدیک شدن حقیقی به</p>	<p>ارتباط با خداوند، زمینه‌ساز امید</p>

	پروردگار	و آفریده‌های پروردگار	
تولید محتوای صحیح و نقش آن در هویت‌یابی دینی و کسب امید	تولید محتوای دینی، هویت‌یابی و شناخت صحیح، پژوهش و شناخت مدون	تولید محتوا برای شناخت صحیح دین، راه‌های به دست آوردن اطلاعات صحیح از دین، ارتقای قدرت نرم بر اساس شناخت صحیح از دین و کسب امید، لزوم پژوهش‌های نوین در حوزه دین و تولید محتوای مدرن در هویت‌یابی صحیح دینی، تولید محتوا و جریان‌شناسی صحیح در حوزه فرهنگ دینی	
صبر، تحمل رنج و امید به گشایش الهی	امید به سپری شدن سختی‌ها با اعتقاد به پروردگار، صبر و تحمل و مقاومت در برابر سختی‌ها، پذیرش و تحمل سختی	اعتقاد به فرج و گشایش الهی، راه‌گشا بودن اعتقاد به خدا، امید به حل مشکلات با توکل به خدا، حل شدن مصایب با اعتقاد به یاری پروردگار، تحمل سختی و امید به پروردگار، پذیرش رنج و لذت بردن از تحمل سختی، پذیرش سختی با ایمان به خدا، امید به اتمام سختی‌ها با ایمان پروردگار، اعتقاد به آسانی بعد از سختی با ایمان به پروردگار	شرایط مداخله‌گر
اشاعه مهریزی و احسان در آموزه‌های دینی	احسان و امید به حمایت‌های الهی، نیکوکاری و اشاعه امید	نذر کردن، خیرخواهی و امید به زندگی، اشاعه نوع‌دوستی در آموزه‌های دینی، دستگیری و کمک، احساس مفید بودن، امید به یاری‌رسانی خداوند با انجام کارهای خیرخواهانه، گسترش روحیه خیرخواهی و صلح ارحام و احسان به دیگران	استراتژی‌ها
همبسته‌ساز بودن دین	مشارکت‌ساز بودن دین، نشاط جمعی در مناسک‌گرایی دینی	شرکت در مراسم دینی، احساس آرامش و امید در مناسک دینی، احساس دلگرمی در تشریفات مذهبی، پررنگ شدن سرمایه اجتماعی در مراسم مذهبی، مشارکت در مناسک و نشاط جمعی، انسجام‌بخشی و احساس حمایت در مناسک دینی، دعا و امید	

<p>پاسخ به شبهات و شناخت حقیقت و افزایش آگاهی و نهادینه شدن امید واقعی</p>	<p>فهم دین و واقعیت‌های دینی و نقش آن در ترویج امید، به دست آوردن امید از طریق پویایی دین و آگاهی واقعی</p>	<p>پاسخ دادن به پرسش‌ها از طریق فناوری و منطق‌های مدرن، شناخت دین بر اساس اصل دین، به دست آوردن امید از طریق شناساندن اصل و واقعیت دین، ترویج دین‌داری درست و افزایش امید اجتماعی، نجات اصل دین از طریق فقه پویا و پاسخگو</p>	
<p>کاهش آسیب‌های اجتماعی و گسترش همبستگی و تعلق اجتماعی</p>	<p>انسجام و همبستگی اجتماعی، ارتقای اعتماد و کاهش آسیب، تقویت خیرخواهی و رفع بی‌تفاوتی اجتماعی</p>	<p>کاهش خودکشی، افزایش امید به آینده، افزایش امید فردی، افزایش امید اجتماعی و جمعی، افزایش امید مدنی، پویایی و نظم اجتماعی، همبستگی اجتماعی و مشارکت مصالحه‌جویانه، تقویت عدالت اجتماعی، افزایش نشاط جمعی و فعالیت‌های خیرخواهانه، از بین رفتن بی‌تفاوتی اجتماعی و فردی، مهرورزی اجتماعی و تقویت وجدان جمعی، کمک به نوع‌دوستی بیشتر و حمایت اجتماعی، ارتقا و بازسازی اعتماد اجتماعی</p>	<p>پیامدها</p>

عاملیت دین‌داری در احیای چندوجهی امید اجتماعی

مقوله هسته‌ای حاصل از بررسی مفاهیم و مقوله‌ها در این پژوهش، «عاملیت دین‌داری در احیای چندوجهی امید اجتماعی» است که در برگیرنده مجموعه‌ای از عوامل، شرایط و زمینه‌های مختلف است. این امر نشان می‌دهد که نقش دین‌داری در نمود و بسط امید اجتماعی، تک‌علتی (در ابعاد فردی) نیست. بنابراین از ابعاد و زمینه‌های مختلف به آن می‌پردازد. امید اجتماعی از منظر علوم انسانی، دست‌کم در زمانه اخیر، بسیار مسئله‌مند طرح شده و دغدغه بخش زیادی از مردم و مسئولان به‌ویژه سیاست‌گذاران فرهنگی نیز بوده است.

شرایط علی

در بخش شرایط علی، نقش دین در احیای امید اجتماعی در حقیقت به دنبال علل اصلی ارتقای امید با نقش آفرینی دین‌داری هستیم و یکی از نقش‌های معنادار و مؤثر مطرح‌شده که عاملی مهم در ارتقا و احیای امید اجتماعی در نظر گرفته می‌شود، امید به آخرت و دریافت پاداش الهی است.

زینب ۴۰ ساله، دکترای جامعه‌شناسی و پژوهشگر مطالعات زنان درباره نقش اعتقاد به آخرت و دریافت پاداش‌های پس از مرگ در جهان ابدی می‌گوید:

«توجه کنید که امید از روی هوا یا به شکل واهی ساخته نمی‌شود. باید فکر یا اندیشه‌ای عمیق به شما و زندگی معنا دهد. به نظر بنده هم هیچ عاملی در دنیای مدرن و ماشینی معاصر به اندازه دین، معنابخش و دلگرم‌کننده نیست. با این همه احساس تنهایی و ماشینی شدن، فقط و فقط به قول کانت، این اعتقادات و دین هست که مقداری آرام روحی به شما داده و به قول خودمانی نگهت می‌دارد. اینکه فکر کنی سختی‌ها و مشقت‌هایی که داری، زودگذر است و حتماً در جای دیگر جبران خواهد شد، به‌خودی‌خود امیدآفرین و دلگرم‌کننده است.»

رحمان ۵۵ ساله، دانش‌آموخته جامعه‌شناسی و مدرس سازمانی مهارت‌های زندگی درباره نقش دین‌داری در احیای امید و ترویج آن اینگونه می‌گوید:

«ببینید بر اساس تجربه‌ای که دارم بعد از این همه سال، دین و دین‌داری بین مردم ما همچنان جایگاه خودش رو داره، چه بخوای قبول کنی، چه نکنی. مردم ما هنوز تا غمی سراغشون می‌یاد، میگن یا خدا، یا ابوالفضل. خب این یا ابوالفضل، این یعنی امید؛ یعنی مدیریت غم و آرام شدن. همین که تو اوج غم و ناامیدی، میرن امامزاده و با لب خندان برمی‌گردن، یعنی دین در احیای امید شاهکار می‌کنه.»

شرایط زمینه‌ای

همواره عوامل بسترساز هر پدیده‌ای از جمله مهم‌ترین پارامترهای تعیین‌کننده آن پدیده است. یکی از شرایط زمینه‌ای بسترساز امید اجتماعی، ارتباط با خداوند است.

افزایش امید با دعا و نیایش، تقویت امید با احساس حمایت و رحمانیت پروردگار، احساس یگانگی با کل آفرینش، تعلق و نزدیک شدن حقیقی به پروردگار از جمله گزاره‌های مهم زمینه‌ساز افزایش امید اجتماعی و فردی است. علی پژوهشگر و استاد دانشگاه بر این باور است که:

«بزرگ‌ترین منبع امیدآفرین در جامعه، باور نسبت به خداوند و عشق و ارتباط با اونه. پرستش خداوند، احساس عشق و اعتماد قلبی، شکرگزاری و قدردانی از خداوند و تشکر بابت همه نعمات و آفریده‌هاش از مهم‌ترین منابع امیدآفرین در جامعه و به دست آوردن امید فردی و جمعی هست. در حقیقت شکرگزاری و ذکر مداوم نعمت‌هایی که خداوند به ما بخشیده، احساس مثبتی ایجاد می‌کند که نتیجه‌اش، انگیزه بیشتر برای دریافت چیزهایی هست که می‌خواهیم.»

از دیگر شرایط زمینه‌ساز افزایش امید اجتماعی، تولید محتوای صحیح و نقش آن در هویت‌یابی دینی و کسب امید است. جواد ۳۷ ساله، تقویت امید اجتماعی را در گرو ترویج دین‌داری دانسته، مسئولیت آن را برعهده مسئولان می‌داند:

«من فکر می‌کنم اصل خیلی مهم در رابطه با تقویت امید جمعی و اجتماعی از مسیر دین و دین‌داری در جامعه، توجه به ضرورت ترویج دین‌داری درست هست؛ مراقب دشمنان دین و امید مردم باشیم. مسئولیت خیلی سختی هست، هم برای سیاست‌گذاران، هم برای مجریان فرهنگی و دینی، هم برای متولیان دینی، هم برای مربیان و معلمان. لذا مسئله خیلی مهم، ترویج صحیح دین و دین‌داری است.»

شرایط مداخله‌گر

از شرایط مداخله‌گر در رابطه با ارتقای امید اجتماعی، صبر، تحمل رنج و امید به گشایش الهی است. از جمله گزاره‌ها در این‌باره، امید به سپری شدن سختی‌ها با اعتقاد به پروردگار، صبر، تحمل و مقاومت در برابر سختی‌ها و پذیرش و تحمل سختی است. سمانه ۴۱ ساله، مدیرعامل یک مؤسسه فرهنگی درباره نقش توکل به خداوند و زنده نگه داشتن یاد پروردگار می‌گوید:

«راستش رو بگم من نزدیک به ۴۲ سال سنمه و تنهام. خب در بیشتر اوقات تنهام و به صورت غیر ارادی استرس و اضطراب دارم. چیز زیادی هم منو نمی‌تونه آروم کنه و دائماً از زندگی احساس نارضایتی دارم. با وجود اینکه مشکل مالی ندارم. حالا این وسط هر وقت یاد خدا می‌افتم یا بهش توکل می‌کنم، خیلی حال دلم بهتره. ممکنه نمازم رو هم مرتب نخونم یا خیلی دین‌دار واقعی محسوب نشم، ولی توکل به خدا و اینکه حس کنم همراه منه، خیلی بهم امید میده.»

محراب ۵۷ ساله، معلم بازنشسته که سال‌های زیادی را به عنوان مربی پرورشی مدرسه راهنمایی مشغول به کار بوده است، درباره رابطه میان امید و دین‌داری، به مضمونی به نام معنای زندگی اشاره می‌کند:

«اعتقادات دینی، یک باور امیدبخش است، چراکه پاسخی محکم خواهد بود برای همه ناخوشی‌ها و دردهای این دنیا، برای همه تفاوت‌ها و نابرابری‌های مادی، چراکه می‌دانیم برای صاحب هر دو جهان، تفاوتی میان دارا و ندار، زشت و زیبا نیست و این جهان و همه اتفاق‌هایش برای امتحان ماست. دین، عامل مهمی برای تحمل سختی‌ها و امید خواهد بود، وگرنه پوچ‌گرایی و باور به مرگ به عنوان پایان همه‌چیز.»

استراتژی‌ها

استراتژی‌ها نشان‌دهنده کنش‌های معنادار کنشگران اجتماعی در راستای موضوع موردنظر هستند. مژگان ۴۸ ساله، نذر و احسان در دین را راهی برای افزایش امید و تقویت روحیه فردی می‌داند:

«نذر و نذر کردن هم مانند بسیاری از آیین‌ها و مناسک دینی دیگر دارای معنا و کارکرد خاص خودش برای جامعه انسانی است. در واقع نذر کردن، تحمل فرد رو در مقابل ناملایمات و سختی‌هایی که به او تحمیل می‌شه، افزایش می‌ده و امید به حل مشکلات و مصائب و غلبه بر اون رو در فرد افزایش می‌ده و این اطمینان رو به نذرکننده می‌ده که نیروی برتر و خداوند، قابلیت تحمل دشواری کاری را که فرد می‌خواد انجام بده رو به او

می‌ده و نذرکننده را برای رویارویی با این شرایط و وضعیت‌های مشابه امیدوار می‌کند».

حسین ۵۸ ساله، دکترای علوم سیاسی و هیئت‌علمی دانشگاه درباره رابطه امید و دین‌داری اینگونه توضیح می‌دهد:

«شاید بهتر باشه صحبت‌هام رو با اشاره به مضمون کلی یکی از آیه‌های قرآنی شروع کنم اونجا که میگه: «کسانی که کار نیکی انجام دهند، پاداشی بهتر از آن خواهند داشت و آنان از وحشت آن روز در امانند». فکر کنم واضحه که موضوع احسان و نیکوکاری، چقدر با آرامش روحی و روانی در دنیا و امنیت کامل در آخرت در ارتباطه و چه سعادت‌ی بالاتر از اینکه انسان در دنیا اضطراب و دلهره رو از خودش دور کنه، در آرامش باشه و در آخرت هم در امان».

پیامدها

آخرین بُعد از مدل پارادایمی، مربوط به پیامدهاست. در بخش پیامدها، کاهش خودکشی، افزایش امید به آینده، افزایش امید فردی، افزایش امید اجتماعی و جمعی، افزایش امید مدنی، پویایی و نظم اجتماعی، همبستگی اجتماعی و مشارکت مصالحه‌جویانه، تقویت عدالت اجتماعی، افزایش نشاط جمعی و فعالیت‌های خیرخواهانه، از بین رفتن بی‌تفاوتی اجتماعی و فردی، مهرورزی اجتماعی و تقویت وجدان جمعی، کمک به نوع‌دوستی بیشتر و حمایت اجتماعی، ارتقا و بازسازی اعتماد اجتماعی، انسجام و همبستگی اجتماعی، ارتقای اعتماد و کاهش آسیب، تقویت خیرخواهی و رفع بی‌تفاوتی اجتماعی را شامل می‌شود.

نسترن درباره امید اجتماعی به نقش بسیار مهم باورهای دینی در جامعه اشاره می‌کند و بر این باور است که:

«دین‌داری، نقش مهمی در افزایش امید فردی، افزایش امید اجتماعی و جمعی، افزایش امید مدنی، پویایی و نظم اجتماعی دارد. باعث افزایش امید به آینده می‌شود. دین، مهم‌ترین عامل امیدبخش در جامعه است. دین باعث افزایش همبستگی اجتماعی می‌شود. دین، امیدآفرین است. دین

باعث کاهش آسیب‌های اجتماعی می‌شود؛ کاهش اضطراب، استرس، غم، افسردگی، ناامیدی، افکار منفی، انزوا، تنهایی، عدم حمایت، ازهم‌پاشیدگی خانواده‌ها، طلاق، خیانت، اعتیاد، افکار مربوط به خودکشی و... دین، عامل انسجام و همبستگی و وحدت است».

پارسا دکترای مدیریت فرهنگی با اشاره به نقش بسیار مهم دین، در افزایش سطح امید اجتماعی بر این باور است که:

«افراد دین‌دار به صورت کلی از سلامت روانی و اجتماعی بیشتری برخوردار هستند، چراکه به دلیل باورهای دینی، کمتر دچار احساسات منفی می‌شوند. افراد دین‌دار، مناسب‌گرا هم هستند. به دلیل حضور بیشتر در جمع افراد دین‌دار دیگر، از مشارکت اجتماعی بیشتری برخوردار هستند. اهل صلح و ارحام هستند و در نتیجه به جمع‌ها گرایش دارند و به احتمال قوی بانشاط‌تر هستند. از افکار مربوط به خودکشی هم می‌پرهیزند، حتی بعضاً ناامیدی را گناه کبیره می‌دانند».

بحث و نتیجه‌گیری

مدل پارادایمی پژوهش حاضر که در ادامه به آن پرداخته خواهد شد، در قالب مقوله هسته‌ای «عاملیت دین‌داری در احیای چندوجهی امید اجتماعی»، به زمینه‌ها (علی، مداخله‌گر و زمینه‌ای)، استراتژی‌ها و پیامدهای پرداخته است که از ابعاد و زوایای مختلف، مسئله امید اجتماعی را در میان شهروندان تهران و از پنجره نگاه آنان به تصویر کشیده است. همچنان که والتر بنیامین در مفهوم «نگاه پرنده‌وار» خود بیان می‌کند، پژوهشگر زمانی می‌تواند ناظری ممتاز باشد که بتواند از نگاه تک‌بعدی پرهیز نموده، با نگرشی جامع و همه‌جانبه، مسائل را بررسی و کاوش کند.

مدل پارادایمی نقش دین‌داری در احیای امید اجتماعی

بر اساس این مدل، «امید به آخرت و دریافت پاداش الهی» و «جهان‌بینی دینی و معنابخشی زندگی» از جمله عوامل مهمی است که در قالب شرایط علی به احیای امید اجتماعی و ارتقای آن کمک می‌کند. امید به آخرت و دریافت پاداش الهی در اینجا به

عنوان یک تسهیلگر وارد شده و با القای مفاهیمی همچون زودگذر بودن، فانی بودن دنیا و باقی بودن آخرت، زندگی دوباره پس از مرگ، دریافت پاداش حقیقی پس از مرگ، جبران سختی‌ها در دنیای پس از مرگ و مواردی این‌چنینی که بارها در بیانات مشارکت‌کنندگان قابل مشاهده است، وجود سختی‌ها و مصائب را برای آنان تسهیل می‌کند. این یافته با نتایج پژوهش‌های مختار و همکاران (۱۴۰۲)، اوپنیکس (۲۰۲۳)، مو و همکاران (۲۰۲۳) و سینگ (۲۰۲۲) همسو است.

درباره مقوله «جهان‌بینی و معنابخشی زندگی»، از مصاحبه‌های انجام‌شده، از جمله مواردی که قابل برداشت است، وجود ویژگی تکثرگرایی است که از جمله ویژگی‌های زندگی در دنیا مدرن است. در زندگی مدرن، تنوع مشروع بوده که به واسطه آن، وجود خطوط فلسفی متفاوت برای مردمان متفاوت، مشروع است. به عبارتی دیگر مشارکت‌کنندگان به عنوان کنشگرانی فعال، نسبت به جهان آفرینش و زندگی انسان، جهان‌بینی‌هایی داشته‌اند که وجود خدا و زندگی پس از مرگ در آن مورد انکار قرار گرفته است و بر اساس تجربه زیسته برخی از افراد مورد مصاحبه، پایبندی به این تفکرات، افراد را به پوچی و اختلالات روانی-عصبی کشانده است. این یافته با نتایج پژوهش‌های مختار و همکاران (۱۴۰۲)، مکوندی و بهزادی (۱۴۰۰)، عبداللهی (۱۳۹۹)، امیرخان‌نژاد و صباغ (۱۳۹۵) و افشانی و جعفری (۱۳۹۵) بار دیگر تأکید شده است.

در گام بعدی، شرایط زمینه‌ای مورد توجه قرار می‌گیرد که به مجموعه خاصی از شرایط اشاره می‌کند که در یک زمان و مکان خاص جمع شده تا مجموعه اوضاع، احوال و مسائلی را پدید آورند که اشخاص با عمل و تعاملات خاص به آنها پاسخ می‌دهند. از جمله شرایط زمینه‌ساز امید اجتماعی در مشارکت‌کنندگان این پژوهش، ارتباط با خداوند و تولید محتوای صحیح و نقش آن در هویت‌یابی دینی آنان است. بر اساس تجربه زیسته مصاحبه‌شوندگان این پژوهش، اهمیت ارتباط با خداوند از آنجا ناشی می‌شود که ارتباط مطلوب با خداوند به آنان، احساس امنیت و حمایت شدن از جانب یک قدرت برتر ارائه می‌دهد و برای تقویت هرچه بیشتر این ارتباط، افراد انجام‌هنجارهایی همچون دعا کردن، شکرگذاری و پرستش خداوند در تمامی حالات را در نظر می‌گیرند. پژوهشگرانی همچون اوپنیکس (۲۰۲۳)، مو و همکاران (۲۰۲۳)، عبداللهی (۱۳۹۹)، مردانی‌فر و همکاران (۱۳۹۸)، امیرخان‌نژاد و صباغ (۱۳۹۵) و افشانی و جعفری (۱۳۹۵)، هر کدام در زمینه

تأثیراتی که ارتباط با خداوند برای افراد به همراه داشته است، پژوهش‌هایی انجام داده‌اند و به صورت مستمر بر این یافته تأیید کرده‌اند.

ارتباط با خداوند در تعامل متقابل با عامل زمینه‌ای دیگری با عنوان «تولید محتوای صحیح و نقش آن در هویت‌یابی دینی» تقویت می‌شود. برخی از افراد مورد مصاحبه بر این اعتقاد هستند که ترویج دین‌داری صحیح و عاری از شبهه و انحراف در جهت کسب هویت دینی مثبت، امری اجتناب‌ناپذیر است. در زمینه ایجاد و کسب شناخت صحیح از دین، هرچند مشارکت‌کنندگان خود را به عنوان مهم‌ترین عامل معرفی می‌کنند، معتقدند که این موضوع نباید باعث شود که سیاست‌گذاران کلان در زمینه ایجاد شرایط مناسب برای شناخت صحیح دین، شناسایی و شناساندن راه‌های صحیح کسب اطلاعات دینی قابل اعتماد، شناسایی و مقابله با جریان‌های انحرافی و حمایت از پژوهش‌های نوین دینی را فراموش نمایند. مختار و همکاران (۱۴۰۲)، کلانتری و همکاران (۱۴۰۱)، مکوندی و بهزادی (۱۴۰۰)، مردانی‌فر و همکاران (۱۳۹۸)، امیرخان‌نژاد و صباغ (۱۳۹۵) و افشانی و جعفری (۱۳۹۵)، هر کدام در حوزه‌های مورد پژوهش خود بر شیوه‌های ارتباط با خداوند و کیفیت این ارتباط، توجه نشان داده و بر نقش شناخت صحیح در شکل‌گیری هویت افراد و افزایش امید اجتماعی تأکید کرده‌اند.

در مقابل شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌ای وجود دارد که در نقش تشدیدکننده، تغییردهنده و در مواقعی هم‌گندکننده پدیده (احیای چندجانبه امید اجتماعی) ایفای نقش می‌کنند. تعدادی از مشارکت‌کنندگان در مصاحبه‌های خود از شرایط آزردهنده‌ای همچون تنهایی، وجود غیر ارادی استرس و اضطراب، دشواری‌ها، شکست‌ها، رنج‌های روحی و جسمی و... یاد کرده‌اند که در مقاطعی از زندگی، آنان را دچار آزار نموده است، اما با توکل بر خدا و با نگاهی مثبت به این شرایط رنج‌آور، آن را برای تقویت ایمان و تقوای خود مفید دانسته‌اند و ایمان دارند که تنها با توکل بر خدا توانسته‌اند این سختی‌ها را با امید‌گشایش الهی تحمل نمایند. این دیدگاه‌ها در مقوله گزینشی «صبر، تحمل رنج و امید به گشایش الهی» منعکس شده است. محققانی همچون اوپنیکس (۲۰۲۳)، مو و همکاران (۲۰۲۳)، کشوفی (۲۰۲۲)، مختار و همکاران (۱۴۰۲) و مکوندی و بهزادی (۱۴۰۰) با ارائه نتایجی درباره واکنش‌های انطباقی، تحمل‌پذیری و انعطاف‌پذیری که افراد دین‌دار در مقابل شرایط غیر منتظره چالش‌برانگیز همچون فقر

اقتصادی، بیگانگی اجتماعی، ناامیدی اجتماعی و نارضایتی اجتماعی از خود نشان می‌دهند، بر نقش تشدیدکنندگی دین‌داری در احیای چندجانبه امید اجتماعی تأکید کرده‌اند و یافته‌های این پژوهش نیز تأییدی بر این یافته‌هاست.

در زمینه استراتژی‌ها، مشارکت‌کنندگان، راه‌های مختلفی برای افزایش و تقویت امید اجتماعی خود دنبال می‌کردند. اشاعه مهرورزی و احسان در قالب هنجارهایی چون نذر، از جمله مواردی است که برخی از افراد مورد مصاحبه در زندگی روزمره خود دنبال می‌کنند و آن را دارای کارکرد می‌دانند. مصاحبه‌های صورت‌گرفته گویای آن است که رفتارهای معنوی و مذهبی مانند نذر و احسان با تقویت ارتباط افراد با نیرویی برتر و خداوند، تحمل افراد را در مقابل ناملایمات و سختی‌هایی که بر آنان تحمیل می‌شود افزایش می‌دهد. اهداف افراد از انجام نذر و احسان با افزایش امیدواری به حل مسائل و مشکلات و غلبه بر آن در ارتباط است که در نهایت به آرامش روحی و روانی آنان در دنیا و آخرت منجر می‌شود. شرکت در مراسم دینی و انجام مناسک‌های مرتبط با آن که با کارکرد مشارکت‌ساز بودن دین و ایجاد نشاط جمعی در ارتباط است، از جمله استراتژی‌های دیگری بوده که شرکت‌کنندگان در زندگی روزمره در مواقعی از اوقات خود دنبال می‌کنند تا از این طریق پیوندها و روابط خود را مستحکم نموده، به انسجام اجتماعی نائل شوند. این مسئله در قالب مقوله «همبسته‌ساز بودن دین» بیان شده است.

در بخشی دیگر از این پژوهش، مشارکت‌کنندگان از تأثیراتی که امیدواری اجتماعی در زندگی فردی و اجتماعی آنان بر جای گذاشته است، بحث می‌کنند و معتقدند که دین‌داری با افزایش امیدواری اجتماعی آنان موجب شده است که نسبت به گذشته کمتر به افکار خودکشی دچار شوند، در روابط اجتماعی خود رویکردی مصالحه‌جویانه در پیش بگیرند، عدالت‌محور رفتار نمایند، در فعالیتهای خیرخواهانه بیشتر مشارکت داشته باشند، نسبت به نزدیکان و اطرافیان بی‌تفاوتی کمتری نشان دهند و... . تمامی این موارد به صورت چرخه‌ای، امیدواری اجتماعی آنان را تقویت می‌کند.

شکل ۱- مدل پارادایمی نقش دین‌داری در احیای امید اجتماعی

پی‌نوشت

۱. ولا تياسوا من روح الله، انه لا يياس من روح الله الا القوم الكافرون (یوسف: ۷۸).
۲. فلاتكن من القانطين قال ومن يقنط من رحمه ربه الا الضالون (حجر ۵۵ و ۶۵).
۳. ظانين بالله ظن السوء (فتح: ۶).
۴. يظنون بالله غير الحق ظن الجاهليه (آل عمران: ۱۵۴).

منابع

- افشانی، سید علیرضا و زینب جعفری (۱۳۹۵) «رابطه دین‌داری و امید به آینده در بین دانشجویان دانشگاه یزد»، فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال ششم، شماره ۲ (پیاپی ۱۹)، صص ۲۱۰-۱۹۱.
- امیرپناهی، محمد و دیگران (۱۳۹۷) «سنجش وضعیت امید اجتماعی در استان‌های کشور»، چکیده مقالات اولین همایش علمی امید اجتماعی در ایران، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی.
- امیرخان‌نژاد، امیرعلی و محمد صباغ (۱۳۹۴) «بررسی رابطه بین بیگانگی اجتماعی، فقر اقتصادی و اعتقادات دینی با امید به آینده دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی مرند»، مطالعات جامعه‌شناسی، دوره هفتم، شماره ۲۶، صص ۷-۱۹.
- تاج‌بخش، غلامرضا و دیگران (۱۴۰۱) «واکاوی نقش دین در سلامت اجتماعی- روانی در مواجهه با پاندومی کووید-۱۹»، اسلام و مطالعات اجتماعی، سال دهم، شماره ۱ (پیاپی ۳۷)، صص ۱۵۰-۱۸۱.
- سراج‌زاده، سید حسین (۱۳۸۴) چالش‌های دین و مدرنیته: مقالاتی جامعه‌شناختی در دین‌داری و سکولار شدن، تهران، طرح نو.
- شجاعی زند، علیرضا (۱۳۹۱) جامعه‌شناسی دین، تهران، نشرنی.
- شریف‌زاده، فتاح و دیگران (۱۳۹۶) «تأثیر فرهنگ سازمانی و اخلاق حرفه‌ای بر اثربخشی سازمان»؛ فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی، سال دوم، شماره ۱، صص ۷-۲۸.
- عباس‌زاده محمد و دیگران (۱۳۹۵) «مطالعه نقش دین‌داری در توسعه امید به آینده در بین شهروندان آذرشهر»، دین و سلامت، سال چهارم، شماره ۱، صص ۴۷-۵۶.
- عبداللهی، عادل (۱۳۹۹) «بررسی عوامل جمعیتی و اقتصادی- اجتماعی مؤثر بر امید به آینده در شهر تهران»، مطالعات جمعیتی، دوره ششم، شماره ۱ (پیاپی ۱)، صص ۳۱۵-۳۴۲.
- قادری، صلاح‌الدین و نیلوفر اورعی (۱۴۰۰) «دین و دین‌داری و کووید ۱۹: بخشی از مسئله، بخشی از راه‌حل»، مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره چهاردهم، شماره ۴، صص ۷۶-۱۰۵.
- کلانتری، حمیدرضا و دیگران (۱۴۰۱) «الگوی داده‌بنیاد بر ساخت امید اجتماعی در رسانه ملی»، پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، سال دوازدهم، شماره ۲۶، صص ۲۵۷-۲۸۶.
- گزارش آینده‌پژوهی ایران (۱۳۹۷) قابل بازیابی در: www.ayandehban.ir/iran.
- طالبی، رها (۱۴۰۳) تبیین امید اجتماعی در شهر تهران و ارائه توصیه‌های سیاستی، پایان‌نامه دکتری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
- مالمیر، مهدی (۱۴۰۰) وضعیت امید اجتماعی در ایران، گزارش رصد فرهنگی (۱۸)، نشر پژوهشگاه

فرهنگ، هنر و ارتباطات.

مختار، جلیل و دیگران (۱۴۰۲) «دوگانه امید و یأس اجتماعی در دولت دوازدهم، بررسی عوامل، زمینه و پیامدها»، تغییرات اجتماعی- فرهنگی، سال بیستم، شماره ۱، صص ۲۲-۵۹.

مردانی‌فر، فهیمه و دیگران (۱۳۹۸) «سرمایه اجتماعی و امید به آینده در میان دانشجویان (مطالعه موردی: دانشگاه‌های شهر بندرعباس)»، مدیریت سرمایه اجتماعی، دوره ششم، شماره اول، صص

۸۵-۱۰۴.

مشایخی، محمد و دیگران (۱۴۰۱) «بررسی رابطه اعتماد به کیفیت حکمرانی و امید اجتماعی در بین جوانان شهر بوشهر»، ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، سال پنجم، شماره ۱۲، صص ۲۲۷۳-

۲۲۹۴.

مکوندی، فؤاد و عبدالکریم بهزادی (۱۴۰۰) «بازآفرینی اجتماعی با بهره‌گیری از الگوی حکمرانی جامع»، فصلنامه تعالی منابع انسانی، سال دوم، شماره ۲، صص ۱۸-۴۰.

مؤمنی، مریم و دیگران (۱۳۹۴) «بررسی رابطه دین‌داری و امیدواری اجتماعی در دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه شهر شیراز»، جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست‌وششم، شماره ۳، صص ۱۹۵-۲۰۸.

Bryant, J., & Ellard, J. (2015) Hope as a form of agency in the future thinking of disenfranchised young people. *Journal of Youth Studies*, 18 (4), 485-499.

Frumkin, H. (2022) Hope, Health, and the Climate Crisis. *The Journal of Climate Change and Health*, 100115.

Keshoofy, A. (2022) Predictors of Hope and Hopelessness in Post-Secondary Students (Doctoral dissertation, University of Guelph).

Krafft, A. M., Perrig-Chiello, P., & Walker, A. M. (Eds.) (2018) Hope for a good life: Results of the hope-barometer international research program (Vol. 72) Springer.

Long, K. N., Kim, E. S., Chen, Y., Wilson, M. F., Worthington Jr, E. L., & VanderWeele, T. J. (2020), The role of hope in subsequent health and wellbeing for older adults: An outcome-wide longitudinal approach. *Global Epidemiology*, 2, 100018.

Marciano, H., Eshel, Y., Kimhi, S., & Adini, B. (2022) Hope and Fear of Threats as Predictors of Coping with Two Major Adversities, the COVID-19 Pandemic and an Armed Conflict. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(3), 1123.

Merriam, S. (2009) *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. San Francisco: Jossey-Bass.

Mo, Y., Zhao, J., & Tang, T. L. P. (2023) Religious beliefs inspire sustainable HOPE (Help Ourselves Protect the Environment): Culture, religion, dogma, and liturgy—The Matthew Effect in religious social responsibility. *Journal of*

Business Ethics, 184(3), 665-685.

Ngai, S. S. Y., Cheung, C. K., Zhou, Q., Zhang, J., Ng, Y. H., Yu, E. N. H., ... & Wong, L. M. (2023) Hope, career competency, and social well-being among non-engaged youth in Hong Kong: a longitudinal network analysis. *Current Psychology*, 1-16.

Singh, S. (2022) Psychological Well-Being of Youth: The Role of Gratitude and Hope. *Journal of Psychology and Behavior Studies*, 2(1), 01-04.

Snyder, C.R. (2000) *Handbook of hope*. copyright © by Academic press.

Upenieks, L. (2023) "The assurance of things hoped for, the conviction of things not seen": racial differences in the effects of changes in religiosity and hope in later life. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 35(2), 112-138.

